

УДК 81'255.2:629.7(045)

Галина ЄНЧЕВА

ПЕРЕКЛАД Авіаційних Термінів-Іменників: Когнітивний Аспект

У статті розглядаються субстантивні терміни як результат репрезентації знань про певну діяльність людини, у даному випадку авіаційну, та, вказано на важливість їх когнітивного значення для перекладу з огляду на їх словотвірні та формотворчі характеристики.

Ключові слова: субстантивний термін, авіаційний термін, когнітивне значення, переклад

Словотвірні засоби репрезентують особливу цікавість й зумовлюють **актуальність** статті, оскільки, на думку О.С. Кубрякової, їх можна орієнтувати на “пошуки й виявлення певних кореляцій між когнітивними та мовними структурами” [1; с. 24]. Скажімо, суфіксальні моделі іменників беруть участь в утворенні концептів «особа», «предметна галузь» й виступають **об'єктом** зацікавленості. Концепт «особа» є когнітивним підґрунтям для таких понять, як «особа у відношенні до предмету та професії», «особа, яка виконує дію», а концепт «предметна галузь» – підґрунтям для понять «результат дії», «стан, положення».

О.С. Кубрякова розглядає похідні одиниці як «когнітивно-дискурсивні» утворення [2, с. 429], вони формуються і створюються у певних контекстних умовах не тільки як комунікативні, але й як ментальні одиниці, тому не можна недооцінювати значення словотвірних засобів. Проте, «з погляду суб'єктивного аналізу, суфікси та основи володіють значущістю лише у міру своїх синтагматичних та асоціативних зіставлень...» [3, с. 223].

Варто вказати на те, що засоби, які беруть участь в утворенні термінів, з позначенням особи у відношенні до професійної діяльності, відіграють важливу роль у процесі пізнання, наприклад, якщо звернутися до таких термінів, як *парашутист*, *дельтапланерист*, *авіатор* тощо, то навіть не відаючи значення цих одиниць, можемо визначити, які семантичні ознаки в них відображені, зокрема вказати на такі, як рід, число, відмінок, професійна активність, соціальна роль. Їхньою когнітивною основою є «особа, яка здійснює певну дію», що виявляється за допомогою суфіксів: *-ист*, *-ор* тощо, завдяки яким встановлюється зв'язок з початковими словами – *парашут*, *дельтаплан*, *авіація*, тобто зв'язок з предметною сферою, тому кожна словотворчу модель можна розглядати і як когнітивну модель.

Такі іншомовні префікси, як *archi-*, *super-* тощо, містять семи «проти», «понад», тому при знайомстві з термінами, утвореними за допомогою таких словотвірних елементів, перекладач вже допускає, користуючись своїм лінгвістичним досвідом, можливі їх значення.

Мета статті полягає у виявленні таких моделей: у структурній організації ієрархічної терміносистеми, у функціональній диференціації лексичних одиниць усередині цієї системи. Як зазначає, О.С. Кубрякова, аналіз словотвірних значень з'ясовує, «яке концептуальне або когнітивне утворення підведене під «дах» знаку, який квант інформації виділений тілом знаку із загального потоку відомостей про світ» [4; с. 23]. За кожним новим терміном, його словотвірною і формотворчою структурою криється нова інформація, яка тісно пов'язана з когнітивними механізмами. А якщо це словотвірне гніздо, то, на думку О. Ю. Крючкової, «когнітивна інтерпретація словотвірного гнізда розкриває такий механізм мовного моделювання світу, підґрунтям якого виступає мотиваційна ознака, відображена у предметному значенні ключового слова гнізда» [5, с. 26].

Співвіднесеність термінів зі спеціальними поняттями на основі концептуального апарату певної галузі знань демонструє їхню онтологічну ознаку – системність, яка проявляється в мовному оформленні термінів, у використанні продуктивних словотвірних афіксів і словотвірних моделей та в здатності терміна продукувати інші терміни. Мовна форма визначає термінотип термінологічного позначення – однокомпонентні (монолексемні) та багатоконпонентні (полілексемні) терміни. Вони характеризуються різними структурними ознаками, тому кожен з цих типів термінів потребує окремого описання.

Аналіз нормативних документів ІСАО свідчить, що для цього жанру документації більш властиві багатоконпонентні термінологічні сполучення.

Іменник визнається термінознавцями основним засобом вираження наукового поняття завдяки його категоріальним ознакам, а саме категоріальному значенню субстантивності, що створює умови для його участі в процесах номінації, номіналізації і, відповідно, надає можливості створювати таксономічні класифікації. Семантика іменника розглядається в сучасній лінгвістиці як певний «пакет» інформації [6, с. 27], що далі розгортається в цілу систему інших категорій. Так, у

досліджуваній терміносистемі, як і в багатьох інших, іменник входить практично в усі концептуальні групи та підгрупи: на позначення суб'єктів, об'єктів, процесів і характеристик терміносистеми, а також активно використовується як ядро полілексемних термінологічних одиниць. Поняття, позначене терміном, сприймається людиною як особливий абстрактний предмет, а тому в термінотворенні переважає тенденція до субстантивзації [7, с. 97].

Терміни-іменники представлені в авіаційній термінології непохідними та похідними термінами. Непохідні терміни мають просту основу або таку, яка вважається простою з погляду синхронного підходу, оскільки «в запозичених словах мова-реципієнт не розпізнає словотвірної структури, тобто не виділяє її частин» [8, с. 87]. Вони належать до загальнонавчального лексичного фонду англійської мови, відображаючи певний фрагмент світобачення, а до авіаційної термінології входять з дещо спеціалізованим (звуженим) значенням: *approach* – принцип, метод/підліт (напрямок до зони аеродрому), захід на посадку; *range* – сфера, галузь/дальність дії (візуального або радіотехнічного обладнання), дальність польоту повітряного судна, *run* – робота, функціонування/запуск (двигуна), наліт/напрацювання (у годинах).

Монолексемні терміни іменники, представлені в авіаційній термінології, репрезентують морфологічний, морфолого-синтаксичний та лексико-семантичний способи словотворення. Найпродуктивнішим способом утворення розглянутих термінів є морфологічний, зокрема його афіксні (префіксація, суфіксація) та безафіксні (складання, аббревіація) різновиди.

Афіксація – спосіб утворення похідних слів шляхом приєднання препозитивного (префікс) або постпозитивного (суфікс) форманта до твірної основи. Найчисленнішою з афіксальних термінів є група іменників, утворених суфіксальним способом від дієслівних основ. Найпродуктивніша модель – V+суфікс романського походження - *ation (-ion)*. У результаті приєднання цього суфікса до дієслівної основи утворюються абстрактні іменники на позначення дії, процесу, виражених основами: *calibration* – 1) маркування, калібрування, тарування, 2) градування, уточнення показів вимірювальних приладів; *destination* – пункт призначення (маршруту польоту); *deviation* – відхилення від курсу польоту; *disembarkation* – висадка з повітряного

судна; *elevation* – висота, височінь; *embarkation* – посадка (на повітряне судно), завантаження на (ПС); *fluctuation* – коливання, пульсація, відхилення від заданого режиму чи параметра; *observation* – спостереження, візуальній контроль.

Терміни з суфіксом *-ation (-ion)* українською мовою перекладаються: а) термінами з суфіксом *-анн(я), -енн(я), -інн(я)* та терміносполученнями з такими компонентами: *absorption* – поглинання, *acceleration* – 1) прискорення; 2) перевантаження (у польоті в результаті прискорення); *acquisition* – виявлення і захоплення (цілі) на автоматичне супроводження, *aerostation* – повітроплавання, *navigation* – літаководіння, *injection* – виведення ШСЗ чи космічного корабля на орбіту; б) транскодуванням: *astronavigation* – астронавігація, *aeronavigation* – аеронавігація; в) іншим способом: *embarkation* – завантаження (вантажів у ПС).

Іменники зі значенням діяча утворюються від дієслівних основ за допомогою агентивних суфіксів *-er, -or*. Найпродуктивнішим є суфікс германського походження *-er*, який у сучасній англійській мові особливо в останні два десятиліття збільшує свої комбінаторні можливості, приєднуючись до все більшої кількості основ. Фактично він не має формальних обмежень щодо створення ер-іменника від дієслівних основ. Суфікс романського походження *-or* здатен утворювати похідні, як правило, лише від романських основ. Іменники, утворені за моделлю **V+er**, *adviser* – радник (особа з відповідною кваліфікацією, призначена державою з метою надання допомоги уповноваженому представникові цієї держави в розслідуванні); *charterer* – фрахтувальник, замовник літака; *jumper* – парашутист; *rocketeer* – спеціаліст з ракетної техніки. Оскільки він має агентивну й знаряддеву семантику то позначає: 1) людину за фахом чи видом діяльності – *aircraft cleaner, aircraft designer, antiaircrafter, bailer, caterer, charterer, commander, controller* та 2) машину, пристрій тощо – *absorber, afterburner, airbreather, air-carrier, airlifter, augments, backscatter, blinker, booster, bow-loader, burner, de-icer, demister, deviometer, driftmeter, feeder, freighter, rudder*. Висока частотність використання цього суфікса зумовлена двома основними чинниками: 1) суфікс *-er* має здатність утворювати нові слова не тільки від дієслів та іменників, а й від прикметників та числівників; 2) практично

необмеженими можливостями творення складносуфіксальних іменників – *aircraft-carrier, sky-writer*.

Терміни з суфіксом **-er** перекладають українською мовою такими способами: а) транскодуванням: *booster* – бустер, *marker* – маркер (аеродрому), *altimeter* – альтиметр; б) термінами з суфіксом **-ач, -еп, -ець, -ник, -ор, -ист** (суфікси, властиві основам іменників чоловічого роду, вказують на назви осіб за характером дії, за приналежністю до якоїсь організації, за професією, означають назви за походженням тощо) [9, с. 377]: *aerocarrier* – авіаносець, *anti-icer* – протиобліднювач, *hijacker* – викрадач літака, *fighter* – винищувач, *carrier* – (авіа)перевізник, авіаносець, *freighter* – фрахтівник, наймач вантажного ПС, *absorber* – амортизатор, демпфер; в) термінологічними словосполученнями зі словами на кшталт *пристрій, апарат, установка, споруда, ступінь*: *afterburner* – пристрій спалювання палива, *arrester* – стопорний пристрій, гальмівний пристрій; *airbreather* – літальний апарат з повітряно-реактивним двигуном, *lander* – осадковий модуль (космічного корабля), *launcher* – 1) літальна установка; 2) стартова споруда; 3) пускова установка; *orbiter* – орбітальний апарат, орбітальний ступінь (БТКК); *rocket-launcher* – реактивна установка, ракетна установка; г) описово: *airfreighter* – 1) вантажний літак; 2) компанія повітряних вантажних перевезень, *clipper* – швидкісний літак для далеких перельотів, *glider* – планер, літальний апарат без двигуна; 2) штовхальний повітряний гвинт, *sky-writer* – літак для повітряної реклами, *thruster* – ракетний двигун малої тяги.

У межах авіаційної термінології за допомогою агентивного суфікса **-or** утворено: *aviator* – авіатор, льотчик, пілот; *investigator* – висококваліфікований працівник, якому надані відповідні повноваження з перевірки діяльності експлуатанта і який має відповідне посвідчення; *navigator* – штурман; *regulator* – особа, яка займається регулюванням повітряного руху. Суфікс **-or** утворює нові термінологічні одиниці лише від дієслівних основ. Перекладають терміни ІКАО із суфіксом **-or** українською мовою так: а) транскодуванням: *aviator* – авіатор; б) термінами з суфіксом **-аним, -ач, -ор, -еп** (властиві основам іменників чоловічого роду, вказують на назви осіб за характером дії, за професією тощо) [9, с. 376]: *interceptor* – винищувач-перехоплювач, *locator* – локатор, пеленгатор; в) термінологічними словосполученнями зі словами типу *пристрій*,

привід, автомат, система, машинка: actuator – 1) (силовий) привід; 2) механізм керування, виконавчий механізм; 3) рульова машинка; *autonavigator* – автоматичний навігаційний пристрій, аеронавігаційний автомат; *navigator* – навігаційний пристрій, навігаційна система; г) шляхом розкриття змісту поняття: *combustor* – камера згорання, *investigator* – член комісії з розслідування причин льотної пригоди.

Інші суфіксальні віддієслівні утворення іменників представлені такими моделями:

V+*-ance* (романський суфікс) – абстрактні іменники з процесуальним значенням: *compliance* – відповідність технічним вимогам; дозвіл на виліт літака; *conveyance* – переміщення, перевезення, транспортування. Переклад термінологічних одиниць із суфіксом **-*ance*** (**-*ence***) українською мовою здійснюється: а) словосполученнями з суфіксами **-*енн(я)***, **-*анн(я)*** (ці суфікси властиві основам іменників середнього роду) [9, с. 385]: *adherence* – зчеплення (коліс із поверхнею ЗПС), *admittance* – підведення, подавання (палива, мастила тощо); *clearance* – митне оформлення (пасажирів, вантажу тощо), *guidance* – (само)наведення, *maintenance* – технічне обслуговування; б) транскодуванням: *clearance* – кліренс (повітряного гвинта, крила тощо), *divergence* – дивергенція; в) описово: *airambulance* – санітарний літак.

V+*-ment* (запозичений з французької суфікс) – абстрактні іменники з значенням акту або факту виконання дії, на яку вказує основа: *adjustment* – регулювання, підстроювання частоти, коригування (орбіти); *alignment* – вирівнювання (положення ПС), виведення на курс польоту, регулювання, юстирування; *displacement* – зміщення. Терміни з суфіксом **-*ment*** перекладаються українськими термінами з суфіксом **-*анн(я)***, **-*енн(я)*** (ці суфікси властиві основам іменників середнього роду) [9, с. 385]: *alignment* – 1) вирівнювання (положення повітряного судна); 2) виведення (ПС) на курс польоту; 3) спрямлення (лінії польоту); *abandonment* – 1) залишення (ПС у польоті); 2) вилучення (з переліку обмежень у польоті).

V+*-ence* (латинський суфікс) – абстрактний іменник на позначення результату дії, вираженої основою: *occurrence* – інцидент, авіаційна пригода; *divergence* – дивергенція, відхилення від курсу. Переклад термінологічних одиниць із суфіксом **-*ence*** українською мовою здійснюється: а) словосполученнями з суфіксами **-*енн(я)***, **-*анн(я)***:

adherence – зчеплення (коліс із поверхнею ЗПС); б) транскодуванням: *divergence* – дивергенція.

V+age (суфікс французького походження) – абстрактний іменник на позначення предмета, процесу та результату дії, вираженої основою: *freightage* – фрахтування, наймання ПС для перевезення вантажів; *tankage* – ємність резервуара (напр. літака-заправника). Переклад авіаційних термінів з суфіксом **-age** українською мовою здійснюється: а) термінами з суфіксом **-аж**: *pilotage* – *пілотаж*; б) термінами з суфіксами **-енн(я)**, **-анн(я)**, **-інн(я)**: *cabotage* – авіаперевезення на внутрішніх лініях, *pilotage* – літаководіння; в) інколи іншим способом: *radar coverage* – зона огляду РЛС.

За моделлю **V+ing** утворюються абстрактні іменники на позначення процесу й результату дії: *approaching* – підхід до аеропорту; *braking* – гальмування; *ceiling* – верхня межа, максимальна висота польоту, «стеля»; *diplexing* – диплексування. Ці похідні терміни перекладаються так: а) термінами та терміносполученнями з суфіксом **-анн(я)**, **-енн(я)**: *aerobraking* – аеродинамічне гальмування, *aeroleveling* – аеронівелювання, *airlocking* – шлюзування, *alighting* – приземлення, *aquaplaning* – глісування, *skyjacking* – викрадення літака, *sky-writing* – малювання літаком літер у повітрі; б) термінами з суфіксом **-изм**, **-ств(о)**: *gliding* – планеризм, *hijacking* – повітряне піратство; в) описово, шляхом розкриття змісту поняття: *ballooning* – політ на повітряній кулі чи аеростаті.

Беручи до уваги зазначене вище, можна зробити такі **висновки**: утворення авіаційних субстантивних термінів шляхом суфіксації є складним процесом, у результаті якого виникають у мові одиниці з абсолютно новою лексичною конотацією. Розглянутий нами матеріал яскраво демонструє, що словотвірні засоби, які беруть участь у створенні авіаційної термінології, мають концептуальний зміст, а в цілому те, що мова має в своєму розпорядженні величезні потенції для передачі інформації в її якнайтонших смислових відтінках. У результаті словотворчої діяльності між концептами встановлюються нові, структуровані зв'язки, які у відношенні до початкових слів є більш конкретними. Словотворчі моделі в простих формах відображають численні асоціативні зв'язки слів, їх організацію, а також переплетення цих зв'язків.

У **перспективі** видається доцільним розглянути когнітивні особливості перекладу субстантивних авіаційних термінів утворених шляхом префіксації, адже при моделюванні нових авіаційних термінів, з одного боку, зберігається зв'язок між твірними і похідними словами та словосполученнями. З другого – у результаті когнітивної операції відбувається процес пізнання, тобто у цілому авіаційна термінологія є її продуктом когнітивної діяльності, і «інструментарієм», за допомогою якого перекладач здійснює пізнавальну діяльність у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1997. – 327 с.
2. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова [Ин-т языкознания РАН]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3. Соссюр де Ф. Курс общей лингвистики / де Ф. Соссюр. – М. : Логос, 1977. – 235 с.
4. Кубрякова Е.С. Возвращаясь к определению знака : Памяти Р. Якобсона / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1993. – № 4. – С. 20–27.
5. Крючкова О. Ю. Когнитивный анализ словообразовательных гнезд / О. Ю. Крючкова // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы : [Международная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4–6 октября 2004 г.): Труды и материалы]. – Казань : Изд-во Казан, ун-та, 2004. – С. 26–27.
6. Петрова О. Б. Разряды существительных и концептуальный сдвиг // Вісник Черкаського ун-ту. Філологічні науки. – Черкаси, 1998. – Вип. 7. – С. 25 – 36.
7. Суперанская А. В. Общая терминология: Терминологическая деятельность / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. - изд. 2-е, стереотип. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 288 с.
8. Мешков О. Д. Словосложение в современном английском языке / О. Д. Мешков. – М. : Высшая школа, 1985. – 186 с.
9. Морфемный словарь: Близько 36 000 слів / Уклад. : Л. М. Полога.

– К. : Рад. школа, 1983. – 464 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007 – 1736 с.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2012

Г. ЕНЧЕВА

ПЕРЕВОД АВИАЦИОННЫХ ТЕРМИНОВ-СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ: КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются субстантивные термины как результат репрезентации знаний об определенной деятельности человека, в конкретном случае авиационной, та указано на важность их когнитивного значения для перевода учитывая их слово и формообразовательные характеристики.

Ключевые слова: авиационный термин, перевод, когнитивный аспект.

G. ENCHEVA

AVIATION TERMS TRANSLATION: COGNITIVE PERSPECTIVE

The article deals with a comprehensive study of the aviation terms. An attempt has been made to spot a number of peculiarities which are characteristic of aviation terms translation in cognitive perspective.

Key words: aviation terms, translation, cognitive perspective.

УДК 81'367=161.2(045)

Ірина ЖИТАР

ВСТАВЛЕНІ ПОШИРЮВАЧІ РЕЧЕННЯ ЯК СУБСТИТУТИ СИНТАКСЕМ БАЗОВОГО РЕЧЕННЯ (на матеріалі наукового і публіцистичного стилів сучасної української мови)

У статті проаналізовано структурно-семантичні різновиди вставлених поширювачів речення – субститутів синтаксем базового речення.

Ключові слова: вставлена конструкція, вставлений поширювач речення, кореляція, корелят, субституція, субститут, синтаксема.

Вставлені конструкції були предметом наукового інтересу багатьох лінгвістів. Засадничими для розуміння вставлених конструкцій, їхньої природи, семантико-стилістичних характеристик вважаємо студії українських та зарубіжних мовознавців¹⁵, у яких розглянуто:

1) природу вставлених конструкцій: визначено їхній особливий статус, факультативний характер, структурну організацію, позицію в реченні, спосіб входження до базового речення (в україністиці –

---

¹⁵ Праці подаємо за хронологією їх опублікування.